

NOEN STILISTISKE TREKK VED HAMSUNS PROSA

Nordisk mellomfagstillegg, språklig oppgave, UiO 1998

av Knut Michelsen

"...; jeg river og slider i Sproget og faar det ikke til at sige, hvad jeg vil."

(Knut Hamsun)

Forord

Utgangspunktet for å velge en oppgave innenfor stilistikken som språklig studieemne til mellomfagseksamen i nordisk språk og litteratur, er den stemoderlige behandlingen emnet etter min mening er utsatt for. Det er en ren subjektiv oppfatning og jeg kjenner bare til undervisningen på grunn- og mellomfagsnivå i Oslo.

Det har i hvert fall drevet meg ut i et omfattende og til tider frustrerende detektivarbeid på bibliotekene. Man finner noe her og noe der, det blir plukkemetoden. Og ikke alt man finner er gull. Men når det gjelder Hamsun, er man i hvert fall velsignet med prof. Olaf Øyslebøs doktoravhandling fra 1964 "Hamsun gjennom stilen" (samt disputasen). Når man så i tillegg kan fordype seg i hans generelle innføring i emnet "Stil- og språkbruksanalyse" (1978) og andre stilstudier: "Dikteren og språkets muligheter" (1976) og "Stilstudier" (1969), har man i hvert fall mer enn nok til noen måneders studium.

1 Innledning, definisjoner og avgrensninger

"Vad är stil?" Teleman & Wieselgren sin "ABC i stilistik" åpner med dette spørsmålet. Og svaret kommer raskt: "Stil er (...) en egenskap hos texter." - "Stil är ungefär detsamma som summan av uttryckssätten i en text;..." - "Resultaten av textskaparens (...) val bland de synonyma uttryckssätt, som lexikon og grammatik erbjuder, samt de avvikelser från det gemensamma språkbrukets lexikon og grammatik, som texten innehåller."

Øyslebø gir i sin generelle innføring uttrykk for at "mange teoretiske drøftelser av stilbegrepet" er til liten nytte hvis de ikke viser "teorienes dugelighet i praktisk forskning". Selv forsøker han seg med: "Stil blir etter dette en sektor av språkbruken, idet stil i tillegg forutsetter en samlende enhetlighet bak valg av uttrykksmidler." - "Stil forutsetter - som nylig antydnet - en (bevisst eller ubevisst) vilje bakom språkbruken, en målrettethet. La så gjerne være at det stilviljen er rettet mot, ikke alltid lar seg definere."

Asbjørn Aarnes ("Litterært leksikon", 1967) redegjør for skillet mellom en bevisst og en mer ubevisst eller umiddelbar stilstreben hos forfatterne. Den første resulterer da i en mer beregnende, finalt innstilt holdning til stilen, den andre tilfredsstiller et uttrykksbehov, altså et kausalt produkt. Den språklige estetiker skulle etter dette da utgjøre en syntese av de to betraktningmåtene. Og det er nettopp en slik syntese av de to prinsippene, en estetisk vurderende og en psykologisk forklarende, Øyslebø slår et slag for i sin avhandling.

Men straks man setter seg ned for å beskrive eller bestemme noen språklige trekk ved "Hamsuns personlige stil", altså individualstilen, melder spørsmålet om tidsstil og genrestil seg, altså den rådende mote innen fortellingsformen blant Hamsuns samtidige kollegaer. Dessuten fins det to klare stilsifter hos Knut Hamsun fra "Sult" i 1890 til den siste boka i 1949. Vi har altså med stilvarianter å gjøre og det er ikke ufruktbart å operere med begrepet "verkstil". Det første markante stilsiftet er ved århundresiftet med overgangen fra det "overanstrengte" og subjektive til en bredere episk skildring der forfatteren tildels karikerer seg selv og sine språklige lykkefunn. Det andre stilsiftet er ved "Markens Grøde" i 1917.

Flere av disse betraktningmåtene og innsigelsene mot en egen fast og gjennomgående individualstil hos Hamsun, må jeg la ligge. Men den gamle og klassiske tredeling av stillagene: høystil, normalstil og lavstil og den mer moderne betraktningmåte av de to syntaktiske ytterpunktene: talemål og kansellistil, kommer man ikke utenom nettopp fordi de så klart anskueliggjør en del viktige språklige og stilistiske trekk ved Hamsuns prosa. Jeg må da med en gang slå fast at dersom et språktrekk også skal være et stiltrekk i individualstilen må trekket utgjøre "et ledd i en kjede av ledd som sammen uttrykker en noenlunde enhetlig formvilje." (Hgs, s.3).

Til slutt må jeg gjøre en avgrensning mot en mer litterær behandling av tekstene eller teksten. Utgangspunktet er strengt språklig, det blir mer del enn helhet. Generelt kompositoriske trekk behandles så å si ikke.

2 Den hamsunske stil, en sitatsamling

"Le style est l'homme même." Det er Buffons påstand at stilen er mannen selv, eller dikterpersonligheten selv (jfr. Aarnes, litt.lista). En studie av den hamsunske stil blir også en psykologisk studie av dikteren Knut Hamsun (som dikter og forfatter, brevskiver, taler, men ikke som trikkekonduktør, harsardspiller eller bonde).

Sigurd Hoel skriver i sitt essay til Hamsuns 70-årsdag at en dikters stil i siste instans er "et psykologisk og moralsk problem". - "Stilen henger nøye sammen med dikterens selvtillit, (...), med hans evne og mot til å være seg selv,..." Videre: "Spør hundre forstandige mennesker, hva som er det merkeligste ved denne diktningen. Og de ni og nitti vil svare: stilen. (...) Visst er den fenomenal. Og visst er den så særpreget, at man med utsikt til hell skulle kunne vise hva en del av hans særpreg kommer av. Det lar seg gjøre å påvise grammatikalske eiendommeligheter. Det lar seg gjøre å påvise, at den har hentet sin næring fra Nordlandsdialekten, ja til og med fra Gudbrandsdalen,..." - "Hva beror den på, den trolldomsmakten som Hamsuns diktning har øvd på generasjon etter generasjon av ungdom? En del av forklaringen ligger i stilen. Egenarten, åndedrettet i denne stilen kan spores tilbake helt til Hamsuns første famlende forsøk i 17-18-års alderen. Stilen var natur, ble siden delvis manér, og manéren ble etterhånden en annen natur. Denne stilen kan være ujevn, den kan bli snakksom, men når den er som best, kan Hemingway og andre berømte stilister komme og stille seg i kø."

Francis Bull taler i "Knut Hamsun på ny" (1953): "Somme skribenter søker helst de rene og enkle ord, fulle av fortettet kraft, - den nakne forms strenge skjønnhet. Men slik var ikke Hamsun. Likesom treskjærerne (...) elsket han kroting og ornamentikk og en rik og prydlig stil, - han slo gjerne krøll på ordene, pyntet opp med lyd og farver, lot setningene slynge seg mykt og smidig, med muntre innfall og lekende ynde."

Knut Michelsen, Hamsun spr. oppg.

A.H. Winsnes slår fast om Hamsun i "Norsk Litteraturhistorie": "Hemmeligheten ved Hamsuns stil, ved hans fabelaktige treffsikkerhet i karakteristikken, er sansen for det uventede, det overraskende. Påpekingen av en bagatell, "det uforutsette tilfelle", kan være nok til at hele personen, samtalen, naturen, står der i hele sin eiendommelighet, dirrende av liv og stemning. Han kan åpne til uendelige verdner ved å fortelle om det aller minste. Med dette virkemiddel når han sitt store mål, å bryte ned det automatiske, trivielle jeg som det etablerte maskineri har bygget opp, og åpne for sjelens eget spontane liv."

Rolf N. Nettum i Beyers "Norges Litteraturhistorie": "Hamsuns arbeid med stilen er båret av en utrettelig vilje til å finne de rette ord og de mest tilspissede ordkombinasjoner. Hans stilbevissthet er utslag av en rytme- og ordfølelse som gjør ham til en av de store nyskapere i norsk prosakunst. Målet er et språk som kan ramme leseren, overbevise ham, ja, erobre ham - like meget ved ordenes magiske og klanglige virkninger som ved deres meningsinnhold. Først og fremst skal stilen røpe dikterens originalitet. Den skapende prosess er av mysteriøs natur - Hamsun fryder seg over de "sproglige lykketreff". Dem er det mange av i hans prosa."

Til slutt vil jeg sitere fra bokomslaget på Arild Haalands "Spenninger og slør": "Knut Hamsun var kan hende Europas første modernist. Stilen glitret og glitrer gjennom hele hans forfatterskap, og ingen norsk prosadikter når opp mot ham i språklig mesterskap. Men var egenarten i Sult bare glitrende stil, eller var den også en dyp og særpreget livsholdning...?" Jeg har vært utførlig med sitatene her for å vise at forestillingen om en særegen hamsunsk stil i hvert fall er levende hos norske bok-folk. Hva den består i eller bunner i, eller i hvilken grad den er gjennomgående fast eller varierende, avhenger vel av øynene som ser og i hvilken grad man har tatt seg tid til å gå dypere inn i stilproblematikken.

3 Den hamsunske stil, mitt skrøpelige prosjekt

Etter noen tiår med Hamsuns romaner sitter man igjen med en egen fornemmelse av eller følelse for det særpregede uttrykksmangfoldet eller stilviljen hos denne dikteren.

Setningen: "Hvad du sier?" heter på vanlig bokmål: "Hva sier du?" Og på nord-norsk: "Ka

Knut Michelsen, Hamsun spr. oppg.

du sei?" Syntaktisk sett er altså: "Hvad du sier?" talemålspreget eller dialektal. Men ordformen "hvad" er dansk eller konservativt riksmål og Hamsun brukte den helt fram til sin død i 1952. Det samme gjelder de store forbokstavene på substantiv, "aa" for "å" og "at" som infinitivsmærke. Her går altså det konservative i selve formen eller ned på ordplanet hånd i hånd med et talespråklig trekk i selve den syntaktiske utformingen av setningen.

Jeg har alltid sett for meg Hamsuns språk som en ærverdig, gammel kiste, nøysommelig forsiret med gammeldags slyngskrift. (Øyslebøs bilde er: monterte rokokkoføtter på bondemøbler (Hgs, s.244). Men inni er kista fylt til randen av allslags dialektale innfall, språklig drivgods i forvrengt form, bibelallusjoner, halvlån fra de russiske nervemestre, Twain'ske morsomheter og nordnorske overdrivelser. Det er så mange grammatiske "feil" i Hamsuns bøker at man til slutt gir opp å registrere dem. Hans program var da også å "skrive Grammatiken i Stykker." Riktignok etter oppfordring fra hans danske dikterkollega Johannes Jørgensen. Og om sin egen barndomsdialekt uttrykker Hamsun et sted: "Et Sprog ravgalt indtil Kunst!" Det grammatisk "gale" (dersom andre språklige hensyn veiet mer) var altså et bevisst stiltrekk. Det også.

Jeg hadde altså en forestilling om Hamsuns språk som gammel innpakning og moderne innhold, eller ærverdig kanselli i utformingen og det sydende liv med sine replikker og folkelige munnhell bak den alderdommelige fasaden. Eller i fagtermen: ortografisk og morfologisk konservativ, men radikal i fornorskingen når det gjaldt syntaks og ordforråd.

Innvendingen er bare den at den inverterte ordstillingen i: "Hvad du sier?" ikke lar seg belegge i noen av de romanene jeg var sikker på å finne den, i Landstryker-trilogien. Ved et nærmere gjennomsyn finnes den heller ikke de "nord-norske" romanene rett etter hundreårsskiftet. Jeg har altså merket meg det dialektale ved Hamsuns stil og muligens produsert bevis for å underbygge min egen påstand. Jeg må altså lete andre steder eller etter andre ting for å påvise den muntlige språkføringen eller det dialektale preget.

Den andre ubehagelige innvendingen kommer ved gjennomlesning av "debutromanen" "Sult" (egt. Hamsuns femte bok). Boka er skrevet på pære dansk (vedlegg 1, de første sider). Hvem som helst med øynene (og språkforstanden) i behold kan fastlå det. Øyslebø kommenterer det og vår tidligere u. lektor Erling Nielsen er hans sannhetsvitne. Et eller annet sted på veien har

altså våre konservative, neste reaksjonære, språkbevarer gjort fornorskingsmann av seg. Landsmålet hatet han som pesten. Neppe har noen blitt overøst med et slik lass av ondskapsfulle (og morsomme) invektiver som målmennene og sammnorskstreberne i artikkelen "Sproget i Fare" (1918). Og det på et tidspunkt da han selv, når det gjaldt visse trekk, var mer radikal i fornorskingen enn de fleste av hans samtidige forfatterkollegaer. Dette er uforståelig, inkonsekvent. Et forsøk på å gjøre det mindre uforståelig er kanskje forsøket verdt?

4 Den grafematiske magi

Hamsun var, som også en del andre forfattere, besatt av noe jeg ville kalle "den grafematiske magi". At han var besatt av språket er hevet over tvil. For den som har lest noen biografier om ham, enten det er av sønnen Tore, hustruen Marie, Skavlan, Robert Ferguson eller Trygve Braatøys psykologiske studie, er skildringene av hans forhold til språket og selve skaperakten den røde tråden som binder de biografiske elementene sammen. I særstilling står de ti årene fra 1880 til -90, Sult-heltens lidelser og bitre språk-kamp ("Jeg skriver saa fortvivlet sagte, faar ingen Ting fra Haanden; jeg river og slider i Sproget og faar det ikke til at sige, hvad jeg vil." (Brev, 1891)). I en artikkel i tidsskriftet "Ny Jord" fra 1888 skriver han om hvordan ordene skulle tvinges til å uttrykke hva de normalt ikke uttrykker (begge sitat fra Øyslebøs "Hgs").

Over femogtjue år seinere uttaler denne språk-kjemperen: "Hvad kjender denne Komite (Retskrivningskomiteen av 1916, min anm.) til sproglig Ømtaalighet, til Poesien i en Linje, den hvite Magi? Hvad vet den om Lykkefølelsen ved som Dikter eller Læser at støte paa det overdaadig gode Uttryk? Har den nogen Gang hat Inderlighetsfølelse overfor en Versstrofe eller en Sætning og kjendt en Glans gennemfare sig ved Møtet med et aapenbaret Sprog? Komiteen tror at Sproget er de rette Gloser, skrevet efter Uttalen. Nei det kan endog være de uventede og urette Gloser, men de sætter en rød Strime gennem en. Det er Kunsten, det er Guds Gave. Hvad Komiteen kanskje tror, men det er ikke en Last, det er en Ævne, en overordnet Egenskab. Det er Guds Naade. Man kan skrive med bare Ord, men det er dødt, Kunsten at skrive er noget mere, det inspirerte Uttryk paa det givne Sted har en indvendig Evidens fra det Hinsige. Glosen har bare Bokstaver, Sproget kan være av visionær Art." (SiF).

Knut Michelsen, Hamsun spr. oppg.

Slik skriver bare en som er overbevist om at språket er en gudegitt nådegave forbeholdt de få og utvalgte, "Nevrastenikerne", mennesket med de "sælsomme Nervevirksomheder" ("Fra det ubevidste Sjæleliv", 1890, jfr. litt.lista) og i hvert fall ikke folkeskolelærere og filologer. Det som er helt sikkert er at for Hamsun var språket en autonom størrelse, et liv nærmest ved siden av det virkelige livet, et magisk liv, kanskje selv inngangsporten til de store spørsmål alle mennesker stiller seg selv i den korte vandringen på jordskorpa. "Den hvite magi", sier Hamsun. Ordet "magi" eller "magisk" florer i Hamsun-litteraturen. Enten er det om stilen eller om personen eller om livet hans. Min påstand er at Hamsun hadde et slags magisk forhold, ikke bare til selve språket eller søkingen etter "de sproglige Lykketræf", men også til selve bildet av bokstaver, ord, setninger og avsnitt på et hvitt ark.

Fattiggutten Hamsun var i hele sitt liv pinlig nøyaktig med sine egne klær (også i Sult-perioden), han var manisk opptatt av menneskers utseende, studerte alltid deres klesdrakt og mimikk, husene han bygde eller bygde om (i Drøbak, på Skogheim og Nørholm) er estetisk fullendte. Hamsun er et menneske som forakter det stygge og dyrker det skjønne, gjerne det litt pompøse. Det tyske språket, særlig den tyske filosofien, sto for ham som det høyeste menneskeskapte (Schopenhauer leste han hele livet ifølge Marie Hamsuns erindringsbøker), den danske litteraturen var hans læremester. De store forbokstavene på substantivene i dansk og tysk og de danske ordformene var en del av det materialet han smidde sitt nyskapende språk av. Han kunne ikke gi de opp bare på grunn av en komité der "alle er enige om at vi skal ødelægge Sproget,..." (SiF).

Og ser vi på innholdet av rettskrivingsreformen av 1917 er det nettopp bare lyd- og formverk som er berørt, altså så å si rent ortografiske ting. "Ho (reformen, min anm.) galdt lydverket og formverket, men ikkje ordlagning, ordval, setningsbyggnad og stil. I begge skriftspråka skilde komiteen mellom obligatoriske og valfrie endringar i høve til gjeldande rettskriving" ("Språk og samfunn gjennom tusen år").

"Med samme Sikkerhet som han (Jørgen Løvland, min anm.) for nogen Aar siden dreiv Kua og sa at alene det var av "norsk Nationalitet", med samme Sikkerhet vil han nu ha kasta ein Stein - ..." (SiF).

Knut Michelsen, Hamsun spr. oppg.

Hamsun kan ikke noe med de valgfrie endringene i 1917. A-endelsene i hunkjønnssorda og i verb av typen "kaste" får ham til å se rødt (men kan brukes i nedsettende betydning), det samme gjør forslagene til diftongisering (men selv kan han bruke enkelte former som "Gjeiter" (MG, s.8).

Det Hamsun vil beholde, selve skrivemåten eller skriftbildet, det alderdommelige og høytidspregede ved de store forbokstavene, "at" som infinitivsmerke og "aa" for "å", ville komiteen fjerne (små forbokstaver i substantiv var tillatt allerede i 1877 og var jevnt over gått ut av bruk på norsk i 1917). Mens det som ikke omfatter reformen, delvis ordvalg, syntaks og stil, har vært Hamsuns felt i hans eget fornorskingsstrev i snart 10 år. (Ordet "oppnorsking" er forøvrig Hamsuns oppfinnelse ifølge Olaf Øyslebø.)

Hamsun kunne altså lage de mest (grammatiske sett) hasardiøse setninger (eks.: "...da han gaar bent bort til hende og nikker og spør at det staar vel bra til Hjemme? kan hun næsten ikke svare for Bevægelse: Tak som spør, tak som spør! siger hun og kan ikke..." (B, s.357) og "Jeg bemærked blot at Hau, hau, helt til Jerusalem? det er en lang Rejse!" (R, s.139)). Men også ord eller ordsammensetninger som "den mandfolkraaeste Forestilling (M, s.67), "lakskoede Diktere" (NJ, s.108), "Dydsidiot" (S, s.141), "Laarpoesi (M, s.313), "Studeslaa (til Marken med Sannheder)" (M, s.131), "Æsel-lede (frem efter Næsen)" (M, s.58), men det var ikke likegyldig hvordan ordene i setningen ble skrevet. Finner han et nytt ord, skal det helst bøyes på den "gamle" eller tradisjonelle måten.

Jeg er da inneforstått med Øyslebøs påvisning av Hamsuns gradvise fornorsking av ordformene (både ortografiske og morfologiske) fra og med "Sværmere", 1904. Det gjaldt i noen grad diftonger og harde konsonanter fra 1909, pluralendelsen "-er" etter norsk fordeling fra 1912, kortform av verbene i 1907 ("ta" "ha", "gi" "la"), og "svarte", "trodde" o.a. (jfr. Hgs s.265). Men som Øyslebø også sier: "Lingvistisk sett er det et bastardspråk han bruker: talespråkssyntaks og talespråksord, men med de korrekteste riksmålsformer på ordene selv." (Hgs, s.281). Impresjonistenes språkkolorering ved å antyde regionale uttaler av ord eller ordformer, avstår Hamsun fra.

Forfatteren Knut Faldbakken holdt en gang på åtti-tallet et foredrag om arbeidet med Hamsun-pastisjen "Glahn" på en Hamsun-tilstelning i Nationaltheateret. Ved å skrive ned Hamsun egne setninger fra "Pan", men med dagens ortografi og språkføring, mente han å fornemme at noe av fortryllelsen ved det hamsunske språket forsvant. Vi kan jo prøve selv. Er det forskjell på: "Det store Træ" og "Det store treet", på "Elvesus" og "elvesus"?

I et brev til forleggeren i Gyldendal ved utgivelsen av "Markens Grøde" insisterer Hamsun på at replikkene skal stå fortløpende videre i teksten som om de var en del av selve fortellingen, bare markert med en tankestrek, altså ikke under hverandre som i et scenisk opptrekk. Og kursiv vil han ikke se, "det er som Udslæt i Teksten". Synet av de ferdigskrevne, hvite arkene er som en fysisk nytelse for Sult-helten. Han veier det og takserer det. 5 kroner? 10 kroner?

Påstanden om den grafematiske magi er ikke lett å bevise. Likevel vil jeg påstå at for Knut Hamsun var det to ting ved språket og diktningen som sto sentralt for ham, hvordan det så ut og hvordan det hørtes. Inntrykket ved noen sider skrevet Hamsun-tekst er ærverdighet og høytid, det er som bla i en bibel. Men straks man begynner lesningen høres et mangfold av stemmer fra kai og bryggerhus, det er et pust av liv og måkeskrik, av kjærtegn i ord og lakonisk livsvisdom.

(Jeg legger ved de første sidene av "Landstrykere", 1927, "Paa gjengrodde Stier", 1949 og viser til vedlegg 1: De første sidene "debutromanen" "Sult", 1890, for å vise hvordan "den grafematiske magi" (med de kriterier jeg har lagt til grunn ovenfor) etter min mening er et gjennomgående trekk i hele forfatterskapet.)

5 Hvordan det hørtes

Marie Hamsun forteller flere steder i "Regnbuen" hvordan mannen satt og leste replikker høyt fra sine halvferdige manuskripter og utkast, hvordan han smattet på ordene og lo av sine språklige funn og finurligheter. Særlig Benoni og August har vært et overmåte trivelig selskap for ham.

Knut Michelsen, Hamsun spr. oppg.

I artikkelen "Landets Sprog", 1910, skriver Hamsun at mange diktere nå har fornorsket sitt språk, ikke gjennom det oppkonstruerte landsmål, men ved å ha omgås bønder: "...de har optat Ord fra og bygget Sætninger efter Landsfolks Tale."

"Landsfolks tale", nettopp det muntlige preget som stiltrekk er det jeg vil jeg prøve å påvise. Og utvalget av romaner er det samme som jeg bruker i min litterær oppgave, de fem bøkene han skrev mellom 1910 og 1920, dvs. t.o.m. "Konerne ved Vandposten" fratrukket "Den siste Glæde" (1912) fordi Øyslebø omtaler og behandler denne stilistisk i sin doktoravhandling.

Av beleggene vil man se at "Segelfoss By" er hyppigst sitert. Og siden de muntlige trekkene er mest utbredt i denne romanen, har jeg lagt mest vekt på denne. Dernest kommer "Konerne ved Vandposten" og "Markens Grøde", og tilsist "Børn av Tiden" som jeg også skal si nå få ord om til slutt. Beleggene er muligens for få for å kunne "bevise" gjennomgående stiltrekk, jfr. definisjonen i innledningen. Et forsøk eller en "påvisning" av muntlige trekk i Hamsuns prosa er antakelig det nærmeste man kommer på snaue 15 A4-sider.

Ved eksempler der jeg har stusset, om folk i f.eks. Salten (Nord-Norge) virkelig snakker slik, er jeg kommet fram til at det "over-muntlige" kanskje er en bedre karakteristikk enn det "muntlige". Og nettopp overdrivelsen av det talemålspregede er jo et poeng hos Øyslebø (Hgs, s.274, s.281 o.a.).

5.1 Den "overflødige" ordbruk

"Overflødig" er her satt i anførsel fordi det forutsetter et strengt skriftspråklig utgangspunkt når det gjelder bruk av ord for å danne en meningshelhet.

Fenomenet ("overflødig") preger Hamsuns prosa både i replikk og aural beretning. Vi kjenner det fra vanlig muntlige tale som pauseutfylling (eller dvelende opphopning), setningsstrukturen kan (nedskrevet) virke porøs eller oppstykket. Men den pratsomme, fortrolige eller dømmende autor kan i den flytende beretningen også oppsummere, foregripe

eller spekulere fritt.

Men vi skal først se på et par fenomener som har dubleringens form, der de rent trykkmessige forhold ved muntlig språk spiller en større rolle.

Den folkelige pleonasje: I Hamsuns første virkelige kommersielle suksess, "Segelfoss By" kryr det (særlig i begynnelsen av romanen) med den folkelige pleonasmen "Men Theodor paa Bua han hadde ikke...", "og Manden han staar der..." (s.5), "Ole Johan han er den samme...", "Men Lars Manuelsen han er kommet op" (begge s.6), "For Martin Dreng han er saa...", "Gottfred paa Telegrafan han var..." (begge s.9), "Willatz han er en Herremand" (s.16), "Og Frøken Sibylle hun var..." (s.159, del 2), osv.

Hyppigheten er gjennomsnittlig en til to ganger pr. side i de første kapitlene, men avtar sterkt etter hvert. En stor del av forekomstene opptrer i setninger som starter med en konjunksjon, helst "og" eller "men", helt i samsvar med muntlig tale. Forekomstene er langt færre i de andre bøkene jeg har tatt for meg. Men fins også der: "Men Mattis Snedker han var Giften i hans Glæde" (KvV, s.135).

Proklitisk pronomen: Bruken av et trykklett pronomen foran navn, yrkestittel eller annen betegnelse er så sjelden i skriftspråk at Hamsuns (og andre forfatteres) bruk helt opplagt fører en til tanken om talemålets mangeartete påvirkning på den språklig-litterære skaperakten. Fra "Segelfoss By" henter vi: "han gamle Per paa Bua" (s.5 og 8), "han Kornelius" (s.10), "han den Fjerde, ung Willats kaldet" (s.10), "han Julius", "han Lassen" (s.15), "Han Lassen" (s.127, del 2), osv.

Hyppigheten er omtrent som ved den folkelige pleonasmen og avtar sterkt utover i boka. Forekomstene er langt færre i "Markens Grøde" og "Konerne ved Vandposten" og da som oftest i replikk eller dekket tale (oratio tecta): "Ho Oline bad mig..." (MG, s.50), "han Os-Anders" (MG, s.79), "Han Sivert Morbror" (MG, s.5, del2), han Aksel (MG, s.19, del2), "Ho Petra" (KvV, s.16). Vi kan også ha genitivs form: Du blev Kjøper av Stedet hans Brede, sa Isak" (MG, s.12, del2). Vi kan også ha begge forekomster samtidig: "ho Daverdana ho er ikke..." (SB, s.72, del2).

Knut Michelsen, Hamsun spr. oppg.

Begge fenomenene, den folkelige pleonasmen og bruken av proklitisk pronomen, kan påvises fra og med "folkelivsfarsene" (stort sett nordfra) fra og med hundreårsskiftet. Betegnende nok fins så å si ingen forekomster i "Børn av Tiden" (1913). Her opererer Hamsun i de mer øvre lag av samfunnet, blant godseiere, honnerte fruer og sakførere som selvfølgelig verken tituleres eller omtales i slike folkelige vendinger.

Hvor bevisst Hamsun er i sitt valg av språklige uttrykksmidler ser vi i omtalen av jorddrotten Isak i "Markens Grøde". Han er aldri omtalt i den folkelige vendingen "han Isak" i aural beretning, bare én gang i replikk, og da sammen med barna, "han Isak og Børnene" (MG, s.79). Isak er Isak, Hamsuns ideal og nærmest på høyde med en godseier. Alle andre bygdefolk er nærmest som brikker i det som så betegnende er kalt "Hamsuns Loppeteater".

Vanlig dublering bruker Hamsun også, spesielt i replikk: "Mor din hun fik en løs Fugl, sa han," (merk også det etterstilte pronomen som bare fins i personal tekst hos Hamsun), "Og den skitne Kjæften din, Lars, den gjør han sig ikke mere for," (gjøre sig for?: en av Hamsuns mange kontaminasjoner?)(begge SB, s.16). Videre: "Ungdommen ja den var borte hos ham, men Alderdommen den var endda ikke kommet," (SB, s.20), "Men Arbeidet som du skulde utført, det ligger der ugjort." (SB, s.21), "Lydia det er hans kone" (KvV, s.8), "Mine til at ville slaa op heller, det gjorde hun ikke;" (KvV, s.18), "Forresten varer det jo ikke saa længe før at Livet, det forgaar - " (merk "at" som enklitisk forsterkingspartikkel, se nedenfor), (KvV, s. 20).

De overflødige og "intetsigende" småord: Den prydende og litt omstendelige ordbruk som samtidig virker svært så muntlig består av en rekke småord som egentlig er uten meningsinnhold, men som hver for seg kan ha vidt forskjellig funksjon. Det kan være parvenyens misforståtte forfining ("dersom at De..."/"hvad som det angaar..."), ofte med et "at" som enklitisk forsterkingspartikkel, et kjent trekk fra vanlig talespråk: ("så sa'n at, hvis atte..." osv.).

Det kan være nøytrale ord som "nu", "ja", "javel", "nei", spekulative adverbial som "vel", "kanskje", utbrudd som "aa", "aj" eller "pokker" osv. Alle inngår de i en kjede av stilistiske

virkemidler Hamsun bruker for å lokke leseren inn i en nær verden av liv og røre, av lengsler, livskamp og ofte lavkomikk der forfatteren stiller seg mellom leser og den oppdiktede verden som en allfaderlig veiviser: "Han er ikke blit til noget stort nei..." (SB, s.6), "Nei nogen Fiskejagt eller Seilskute er det ikke...", "Nei han er ikke Vind" (SB, begge s.8), "Men du er nu blit saa store paa det," (SB, s.9), "Naturligvis var det ogsaa nu en Willatz Holmsen,", "Aa baade Ole Johan og Lars Manuelaen saa godt at det...", "Ja naar det er han Kornelius..." (SB, alle s.10), "Ja hadde han ikke endog..." (SB, s.18), "Ungdommen ja den var borte..." (SB, s.20), "Grisen. Aa men det gjorde ikke noget," (SB, s.24), "Ja og alt gikk utmerket" (KvV, s.6), "han og Smed Carlsen altsaa", "Aa den lille Maurtuve" (KvV, begg s. 7), "Isak altsaa, ogsaa det vilde Lappen orde" (MG, s. 8), "Ja Goddag, sier de", "Aa han hadde søkt efter denne Kvindfolkhjælp" (MG, begge s.9).

Mer vidløftig blir det med disse replikkene: "...dersom at du ikke stjæler det!" (SB, s.7), "Men Gjæster og hvad som det angaar..." (SB, s.8), "Dersom at jeg hadde Tid..." (SB, s.8), "og det blev nu vel urlite mere end som at en anden gjorde det." (SB, s.15), "Og dersom at Dokker vil trække av..." (SB, s.20), "Og hvis at jeg gaar ned i Bladet..." (SB, s.21), "Dersom at jeg bare kunde..." (SB, s.24), "Dersom at du skulde høre noget..." (SB, s.26), "Du ser nu, Adolf, hvorledes at jeg er kommet hjem" (KvV, 29).

Den ikke-muntlige hypotakse blir her understreket ved opphopning av småord (konjunksjoner, pronomen o.a.) og gir et parodisk preg. Den psykologiske effekt er: jo lenger jo "finere". Forsøket på å snakke "innlånt" og "fint" (som i bøkene eller kanskje som presten) gir nettopp et muntlig preg akkurat som hos mange av Holbergs parodiske figurer.

Vi skal fortsette med de "overflødige" ord, men først si noe om fenomenet "den pratsomme og fortrolige forteller".

5.2 Eventyrtelleren ved peisilden

Den overanstrengte og jeg-sentrerte forteller (og forfatter) oppstår ved nyrealismens gjennombrudd i det nye århundre som en adskillig mer avslappet og dreven historieforteller.

Knut Michelsen, Hamsun spr. oppg.

Etter en livskrise med skilsmisse og et årelangt overforbruk av alkohol, skriver Hamsun seg gjennom de siste jeg-bøkene (Marie likte dem heller ikke). Med de store og suksessrike romanene fra sitt "eksil" på Hamarøy er Hamsun nå blitt den store historiefortelleren par excellence i Norge. De fire store er døde. Hamsun aspirerer til Bjørnsons kongesete i det litterære Norge og kanskje også det nasjonale Norge (det skulle ikke vare lenge). Stikk i strid med impresjonistenes målsettinger, setter nå Hamsun seg ned på sengekanten eller ved peisilden og begynner å fortelle. Han er ikke selv verken hovedperson eller biperson (i hvert fall ikke tilsynelatende, jfr. min litterære oppgave).

Og som de gamle historiefortellerne, kan han godt bryte av og kommentere sine personer, han kan le av dem, dømme dem eller bære over med dem. Han kan komme med fortrolige sidereplikker til lytter (og leser) akkurat som H.C. Andersen, eventyrkongen nede i Danmark ("...Moses, der af sin Moder blev sat ud i Nilens Vande, funden af Kongens Datter, fik en god Opdragelse og blev en stor Mand, som man siden ikke veed om, hvor han blev begravet. Det er ganske almindeligt!" Fra Dynd-Kongens Datter.) Men også i våre egne gamle (nedskrevne) eventyr kan fortelleren være tilstede med sin kommentar og formaning og han, nedskriveren, har sikkert lært av sin "muntlige læremester" der hun sitter inne på Krokskogen og forteller om skrømt og annet fanteskap.

Vi skal se på noen andre typeforekomster av muntlig preg hos Hamsun, og det er den fortrolig-pratsomme forteller som nå har satt seg ned og foredrar sine makeløse historier for en stadig større ring av nysgjerrige og eventyrlystne:

Eksklamasjon: "Se, Hr. Holmengraa, Brukseieren, han hadde..." (SB, s.5), "Den Pokkers Theodor var istand til en eller anden Overraskelse." (SB, s.6), "Aa baade Ole Johan og Lars Manuelsen saa godt at det..." (SB, s.10), "Om nogen Timer gaar han igjen, aaja Herregud! gaar igjen ret mot Nord" (MG, s.6), "Aa han hadde søkt" (MG, s.9, se ovenfor), "Det bedredes og dagedes, aaja Herregud!" (MG, s.11), "Se, drev hun paa slik blev det snart fra Gulv til Tak..." (MG, s.14), "Se, han hadde været for sorgløs i sine Matrosdager..." (KvV, s. 18), "Onde Tunger skumlet om at han i de senere Aar begyndte at lete efter Farns nedgravede Skat, aa men det var at misforstaa Hr. Willatz Holmsen, den Ægte Stormand" (BT, s.7), "en Jorddrot som det gik genialt bakover med, javel" (BT, s.8).

Knut Michelsen, Hamsun spr. oppg.

Fenomenet er utbredt i muntlig språk (ved det svakere: "ser du/serru", på engelsk: "you see") og ofte brukt i replikk av impresjonistene (og andre: Strindberg, Mark Twain m.fl.). Men Hamsun lar ofte interjeksjonene danse rundt også i den autorale teksten som vist ovenfor. Av og til er det fortelleren som kommer med sine utbrudd, av og til en av personene i boka. Et sted i "Børn av Tiden" unnses heller ikke fortelleren seg fra å henvende seg direkte til en av personene i boka: "Bravo Coldevin!". Ved flere tilfelle er det umulig å vite om utbruddet er autoralt eller personalt.

De spekulative adverb: Fenomenet "de spekulative adverb" har vært gjenstand for grundige studier av flere Hamsun-forskere enn Øyslebø (Kittang, Simpson o.a, jfr. litt.lista).

Betegnende er det at mange av disse reserverende småordene er føyd til av Hamsun i manuskriptet etterpå (ved gjennomlesning eller korrektur) slik Øyslebø påviser det i "Hgs". Den bevisste "viljen bakom språkbruken" er således absolutt tilstede når det gjelder dette trekket, jfr. "Innledning, definisjoner..." ovenfor.

Leser/tilhører og den fortrolige forteller bringes nærmere hverandre ved disse reserverende modalitetsordene: "vel", "kanske", "vist" osv., et velkjent trekk fra muntlig fortelling:

"Det er vel en Narrestrek av Theodor paa Bua igjen," (SB, s.5), "saa er det vel fordi han ikke har det fornødent," (SB, s.7), "og korsom var saa vilde vel ikke Hr. Holmengraa laane Flaghaug av..." (SB, s.8), "Dermed mener han vel at ha avgjort det. Ak, kanskje var det aldeles ikke avgjort;", "Mere tør han vel ikke gjøre med det." (SB, alle s.18), "det bor kanskje et Par Snes Familjer paa Knauserne..." (KvV, s.5), "Men det er vel seks, otte Aar siden den store Dag" (KvV, s.6), "Og egentlig saa taler han vel til flere paa Land" (KvV, s.11), "og han ser vel at det træffer saa nogenlunde der det skal" (KvV, s. 13), "Hans Frue var alle Steder fra, fra Holland eller Holsten, kanske fra Skaane, kanske fra et Æventyr", "Ogsaa hun hadde vel engang tjent et Herskap (BT, begge s.5), "Willatz Holmsen den Tredje - kanske var han ingen ordentlig Storemand, kanske var han... (BT, s.8).

Andre adverb som "ialfald", "naturligvis", "altsaa", "forræsten", "merkelig nok" er strødd rundt som muntlig krydder både i aural og personal tekst og gir samme preg til hele stilen som de spekulative adverb. Først med romanen "Landstrykere" brukes de spekulative

adverbene helt bevisst og meget raffinert for å fremheve synsvinkelen (den allvitende forfatter har nå trukket seg helt tilbake og vet stort sett ikke mer enn det folk i bygda gjør, jfr. sagaens episke objektivitet).

Episk spørsmål: I enda høyere grad enn ved eksklamasjon er innvendingene sterke mot å betrakte disse nesten manéraktige spørsmålene i Hamsun-bøkene fra denne tiden bare som aural beretning (altså på fortellerens regning). Mange av dem kan like godt være dekket tale eller tanke, altså ikke rettet mot leseren, men mot andre personer i fortellingen eller til seg selv ("Gik han med Guldringer i Ørene...?", se nedenfor). Det muntlige stilpreget (og forestillingen om en nærværende forteller) er likevel der: "Stor Mand - hvem er stor nu for Tiden?" (SB, s.9), "Hørte ikke Martin Dreng det?" (SB, s.10), "og hvad kan nu det være?", "Hvad kunde man vente mere av ham?" (SB, begge s.11), "Trak han sig ut av Fiskehandelen? Ja for et Aar", "Og hvad hændte om Høsten da Rundfisklasten var tør og let i Vægten?", "enhver forstod at det var daglig Tap. Tap?" (SB, alle s.12). "Gik han med Guldringer i Ørene som de store Jagtskipperer fra Vestlandet? Røkte han av en lang Meerskumspipe med Sølvbeslag? Var han tyk, maatte han sitte paa to Stoler for at rumme sin Storhet?" (SB, s.18), "Men husker ikke ældre Folk i Smaabyen da Husene var endda mindre og Brolægningen værre end nu?", "men hørte man nogen Gang at Johnsen paa Brygga stod der med tomme Hender og ikke visste sine arme Raad?" (KvV, begge s.5), "Den lange, lange Sti over Myrene og ind i Skogene, hvem har trukket op den?", "disse Saartomter, har han faat dem i Arbeide eller i Strid?" (MG, begge s.5).

Begge forekomster samtidig (eksklamasjon/episk spørsmål): "En Mand paa den nye Flaghaugen, og hvad skal han der? Det er vel en Narrestrek av Theodor paa Bua igjen, men Farn, han gamle Per paa Bua skulde bare ha visst det! (SB,s.6), "Kunde for Eksempel en Mand med saa fine Børn gaa i Arbeide hos andre? Neivel." (SB, s.7), "og tenkte ikke Julius paa hende? Ho, i lang Tid hadde han tænkt paa hende..." (SB, s.14).

Fortrolig sidereplikk: Den fortrolige sidereplikk må utelukkende settes på fortellerens regning: "Han er ikke blit til noget stort nei og hans Familje ligger nede som før, saa bakvendt kan det gaa for somme." (SB, s.6), "Slik kan det gaa for somme." (samme s.), "de lever i Ly av Magten og trives under den, slik skal det ogsaa være" (KvV, s.6). Fortelleren

fornekter seg ikke, verken sin tilstedeværelse eller sine meninger. Skolelyset Frank i "KvV" er ikke akkurat fortellerens (og Hamsuns) ideal: "En Lidenskap skal Mennesket ha, somme trodser Ild og Vand for at faa bøie Verber." (s.156). "Nei han kjender ikke til de røde Utbrudd, han var aldrig tilveirs og faldt ned, aldrig tilbunds og fløt op, han utsatte sig for intet og hadde intet at avværge; istedet for at greie sig i en Knipe undgik han den. Klokt gjort, fattig gjort. Gud hadde utstyret ham til Filolog." (s.158).

5.3 Det uekte og ekte i nordlendingens språk

Jeg må først ta forbeholdet om at Hamsun kun hentet sine mange muntlige "krumspring" fra Salten, eller Nord-Norge, der han vokste opp og bodde et kort tiår i moden alder. Han tilbrakte flere år i Valdres, på Toten, i Oslo, Ås i Follo, lange perioder bodde han flere steder på Sørlandet og Vestlandet og hjemmet hans var "kav gudbrandsdølsk" skriver han et sted. Han kjente nok de norske dialektene mer enn noen annen forfatter i sin samtid. Det var en omfattende og mangeartet kilde å øse av når han satte seg ned for å skildre sitt eget Polden, Sirilund eller Segelfoss. Og Hamsun tar for seg. Vi skal bare se på to ytterligheter. Det forfinede og ofte misforståtte uttrykk (som vi har vært litt inne på før i forbindelse med "vidløftige tale") og bruken av hyperboler.

De to fenomenene representerer etter min mening på den ene siden nordlendingens sosiale aspirasjon, en slags usikker maske, og på den andre det rotekte følelsesutbrudd tilhørende de værharde nord-norske øyer og fjorder. Hamsun har et knippe mennesker som snakker slik, med denne misforståtte språkforfining de strør om seg med til høy og lav, særlig lav. Det er et slags høyere talespråk med egen valør. Disse personene er elsket framfor noen av Hamsunlesere og høyest rager nok Benoni og August. Men Lars Manuelsen i "Segelfoss By" og Oliver i "Konerne ved Vandposten" er heller i borte. Parvenypreget er der og "jobbetida" i forbindelse med den 1. verdenskrig avfødde også andre (litterære) brødre i ånden som Bør Børson jr. lenger sør. Jeg vil likevel påstå at fenomenet er mer nord-norsk enn nordlendingene kanskje vil like. Innlånet av fremmedord er stort i denne regionen, avstanden er store og mulighetene for skriftspråklig "korreks" var (og er tildels) få eller lite utviklet med høyere læresteder osv. Hamsun selv er ikke i tvil om at mange av låneordene kom nordover med

jekteskipperne fra Bergen (jfr. "Den siste Glæde").

Mange av ordformene er romansk låneord eller forfranskede ordformer: "et noget aparte Utseende (BT, s.9), "lam og maroder" (SB, s.11), "skal du gjøre dig maroder i alt dit Dagsværk formedelst Parykken" (SB, s.13, "formedelst": alderdommelig, fra lavtysk), "og hans Mor som ikke kunde leve i Misère" (BT, s.15), "de mest estimerte Kjøpmend" (KvV, s.13), "Oliver grubliserte" (KvV, s.18), "vilde han det som honett Mand?" (KvV, s.26), "hadde forstaat til Dato at væрге Stedet" (SB, s.11, "til Dato": fra handelsspråk), "en dobbel Spekulation" (om eggssanking og samling av rekved!, KvV, s.34, handelsspråk igjen).

En kan også ha forfining av ord eller ordgrupper ved en (unødvendig) forlengelse eller opphopning (jfr. "De overflødige og "intetsigende" småord" ovenfor): "anderledes" (SB, s.9), "Ja det er hans Adfærd og hans Sindsvæsen at han svarer saaledes, sier Lars Manuelsen forarget" (SB, s.24). Et normalt attributivt ledd (f.eks.: det fornødne behov) brukes predikativt: "saa er det vel fordi han ikke har det fornødent (SB, s.7), også like vidløftig: "hans Omstændigheter har bedret sig saa" (SB, s.7), "Dersom at jeg bare kunde utgrunde det! sa han", "det vil vise sig i givne Tid, svarte han Theodor" (SB, begge s.24), ""hans Pike var saa fremmedaktig" (KvV, s.19), "Og saa lærer du dig til at tale Engelsk og uttrykke dig i Sproget hvorhelst du kommer og allevegne i Verden" (KvV, s.30), "Dokker maatte ha været saa godaktig!" (MG, s.9). Slik snakker Brede Olsen, mennesket på bunnen av samfunnet når øvrighetspersoner skal tiltales: "Og plutselig forkynder han høit til alle: Efterdi at vi nu har Auktion korsom er og at jeg har brydd Lensmanden hit saa vil jeg sælge det jeg har her: Kjærrren, Dyrene mine, en Greip, Slipestenen, jeg faar ikke Bruk for det mere, jeg sælger Rub og Stub! (MG, s.11, del2).

5.4 **Hyperbolsk uttrykksmåte**

Fra boka "Vett og uvett" (P.W. Zappfe), Oluf og TV-programmer fra "Krambua" i Tromsø er vel hel Norge blitt kjent med den nordnorske muntlige fortellertradisjon. Bannskap, kjønnsvitser og de mest fantastiske overdrivelser blander seg i hop i en muntlig språkføring som neppe har sin like i noen annen landsdel. Vi skal se på overdrivelsene, eller den

Knut Michelsen, Hamsun spr. oppg.

hyperbolske språkbruk. Når Hamsun skriver at en person sitter i sin "lutter uhyre Ensomhed" er det en av hans mange kontrære sammenstillinger (som han elsket på nittitallet). Men nå er dette motsetningsfulle parodierte og forbildet er hyperbolen. Eksemplet "lutter uhyre Ensomhed" er ikke noe standarduttrykk for f.eks. en fisker nordpå. Men forbildet er den hyperbolske språkbruken og den er nesten en mani blant nordlendingene.

Særlig "KvV" er full av hyperbolsk språkbruk. Hamsun hadde da bodd i Salten i seks år og var nok svært påvirket av denne muntlige språkbruken. Vi skal se på noen eksempler fra flere av bøkene: "Nei det være evig langt ifra" (SB, s.19), "denne uhyre Prøvelse" (KvV, s.15), "Hun var saa evig almindelig" (KvV, s.15), "den samme sunde Overkrop og en vældig Helse" (KvV, s.16), "Mirrakels" (BT s.49), "Men naar han farer frem som en Tyran eller som en Slavefoged, kan jeg gjerne si, saa er ikke jeg den Mand at jeg tier. Det kan han bare klinke klare huske paa!" (SB, s.23), "staa og stivfryse paa Flaghaugen" (SB, s.24), "Gud vet om han nu fik Bruk for denne Herlighed!" (om et tilbygg, KvV, s.19), "Hvorledes gik det til da du fordærved dig?" (skade seg, KvV, s. 24), "et Kaldskrik" (KvV, samme s.), "Naturligvis skulde han ikke ha utleveret dem dersom ikke selve Gud var kommet iveien med sit Uveir og stanset ham..." (KvV, s.40), "saa blodig dyre var de" (KvV, s.44), "Naar at du skal kjøpe en Dør saa koster den Blod" (KvV, s.47), "saa ræveaktig fult gjort" (KvV, s.56), "Hun kunde Stykket utenad og læste det, ja der hørte han hvad Bladet sa, det var saa meget til Stykke, han kunde reise vidt i Verden paa det" (KvV, s.62), "Oliver hadde faat sa matte Øine og var næsten som litt fet og aandssvak at se paa" (KvV, s.72).

Et konkret og meget sanselig bilde kan også få en hyperbolsk effekt: "Og den skitne Kjæften din, Lars, den gjør han sig ikke mere for, men han bare trør den ihop paa dig!" (SB, s.16). Hyperbolen kan også ha litotens form: Dette lille Væsen - set paa Maken! - dette Ingenting, en Skarvunge" (KvV, s.74).

Videre: "Oliver kommer tilbake langt borte fra, aa fra Appelsinens Land eller kanskje fra Underverdenen" (KvV, s.82), "Aa de Unger i Byen, de var ikke mere end en Alen før de gik med syv Satan i sig" (KvV, s.88), om en pakke tobakk: "hundredyr forresten og indbydende" (KvV, s.89), "Dansedamen" hadde "fordærved hele Menigheten. Hun blev møtt med kristelig Motstand, det blev holdt Møter mot hende paa Bedesalen men det var forsent, Syken hadde

bredt sig for vidt." (KvV, s.94), "Ja du blev snoft fordærvet i Skrævet" (KvV, s.110), Mattis Snedker har store nese og Oliver er sjalu: "Ti stille! Han som er Snedker skulde bygge en Stald til Næsen sin" (KvV, s.118), "Naustet utvides, faar en uhyre Tilbygning" (SB, s.118), "den Pokkers Julius, han hadde maaket Penger ihop" (SB, s.139).

Forekomstene er så mange, spesielt i "KvV", at det kunne fylle en hel mellomfagsoppgave.

5.5 Hvordan gjengi en replikk eller tanke

Spørsmålet er så omfattende, spesielt med en forfatter som Knut Hamsun, at det frister til å unngå hele problemstillingen. Men i forbindelse med fenomenet muntlighet hos Hamsun, må det nevnes og eksemplifiseres en del forekomster som må betraktes som særegenheter hos denne forfatter.

Normalt ved fenomenet gjengivelse regner man med tre hovedformer: direkte og indirekte gjengivelse, samt fri gjengivelse (erlebte Rede, style indirect libre, dekket tale), den latinske termen er oratio recta, oratio obliqua, oratio tecta ("oratio" betyr egt. "tale", men termen "gjengivelse" blir mer og mer brukt fordi den også omfatter tanke og observasjon).

Øyslebø som har skrevet utførlig om Hamsuns "merkverdige at-setninger" i "Dikterens og språkets muligheter" (se litt.liste) kategoriserer to andre gjengivelsesformer under fellestermen "frie at-setninger". Vi skal se på endel typer av gjengivelse: "men naturligvis kan stundom hans gamle Kamerater og Medslaver paa denne Jord si som saa at jeg forstaar ikke hvad du lever av, Lars, dersom at du ikke stjæler det! Da spytter Lars Manuelsen og tar sig Tid og svarer at skylder jeg dig noget, sier han" (SB, s.7).

Her har vi to forekomster av fri at-setning. Som jeg før har nevnt har Hamsun på dette tidspunkt av sin diktergjerning søkt tilbake til epikerens ur-situasjon: den muntlige historieforteller ansikt til ansikt med sitt publikum. Som den muntlige forteller plasserer Hamsun seg mellom diktverdenen og leseren, stikk i strid med impresjonismens lære. Et hovedproblem ved denne episke framstillingsmåten er hvordan det personale mest raffinert,

hensiktsmessig eller uten brudd (pause e.l.) kan føyes inn i den autorale teksten. Hamsun løser problemet ved å gi setningen et skinn av replikk samtidig mens narrasjonen eller fortellingen flyter videre under fortelleren faste hånd. De to frie at-setningene over er jo ikke annet enn direkte tale med "at"-konjunksjon (samt et dublert inkvit). Hamsun er en ensom svale når det gjelder bruken av frie at-setninger i litterært øyemed. Men i muntlig språkbruk er fenomenet fullt levende. Men kan betrakte det som en anakoluti idet tanken tar en ny retning i talens løp, men også som en ren identifikasjon med den gjengitte person: "Så sa'n atte, jeg forstår ikke åssen du få 're til, sa'n." (mitt eks.).

Flere eksempler: "Og hun begyndte at antyde at hun var ikke saa dum,..." (BT, s.12), "Fruen nikker og svarer at Jo, det var Sandhet." (BT, s.14). Setningene over er "oratio tecta" med "at"-konjunksjon eller indirekte tale med leddomkastning i første setning ("at hun ikke var så dum", skjema B i feltanalysen) og i andre setning enn innføydd interjeksjon i at-setningen. Det virker som om poenget for Hamsun her er å gjøre utsagnet eller at-setningen så selvstendig som mulig ved å gi den hovedsetningens struktur og dermed et skinn av en frittstående og egen replikk, dog inkorporert i den løpende beretningen, som nevnt ovenfor.

Flere frie at-setninger og først én bundet sammen med et "og" til et utsagn i direkte tale: "Ja Goddag, sier de, og at her er kommet gromt Folk i Marken! (MG, s.9). Videre "dekket tanke" med "at": "Han passet paa at tænke sig ved hver stor og glædelig Hændelse i Byen at nu burde han og Menneskene takke Gud" (KvV, s.7)

Denne blandingen av direkte og indirekte gjengivelse er også kalt komprimert tale. Fra eventyrene kjenner vi overgangen indirekte gjengivelse for så å la den gjengitte person selv kom til orde med noen karakteristiske utbrudd. Typen er også godt kjent fra sagaene og da ofte kalt halvreplikk. Bruken av dobbel inkvit ved gjengivelse er også et kjent talemålstrekk: "Mor din hun fik en løs Fugl, sa han, og det var deg, sa han" (SB, s.16).

Flere "merkverdige" at-setninger: "Jeg mener at det er ikke det Slag andet end som Tant og Forfængelighet..." (SB, s.24), "og Hr. Holmengraa svarer at Nei det skal hun ikke" (SB, s.96), "Derfor svarer Lars Manusen med vægt at hvor er Brillerne mine? sier han" (SB, s.106), "de saa efter Hr. Holmengraa med mørk Nysgjerrighet og nikked at Jo dette var vist alvorlig

Frimurer!" (SB, 128), "Han svarte Ja, at Aarveien tegnet godt" (SB, 166), "Stakkars Petra, hun var graa og slunken, og Konsulen sa bent ut at Nei sandelig, Petra, der maate hun undskylde" (KvV, s.71).

5.6 Dialektale ord og uttrykk

I forbindelse med fenomenet "muntlighet" i Hamsuns prosa vil jeg til slutt ta med en rekke nye og dialektale ord og uttrykk som nå kommer inn i forfatterens store romaner fra denne tidsepoken. Øyslebø nevner en del som preger folkelivsfarsene det første tiåret i dette århundre: "gilde", "kaut", "høve"/"høvelig", "grom", "konstig", "trøjsom", "esle sig", "usams", o.a. (Hgs, s.268).

Fra mitt utvalg har jeg bl.a. notert: BT: "Dokker" (s.38), "Mirrakels" (s.49). SB: "ho" (brukt proklitisk og i replikk, se ovenfor), "somme" (noen) (s.6), "minders (med mindre), uttrykket: "han er ikke Vind", "roendes" (pres.part) (alle s.8), "som snopast" (s.19), og endelig den inverterte ordstilling jeg etterlyste i innledningskapitlet "Den hamsunske stil, mitt skrøpelige prosjekt.": "Hvad du mener?" (s.9). Fra MG: "jeg skal orde det", "Hvad du heter?" igjen invertert ordstilling, "Gamme" (alle s.8), "Mætten sin", "Hølke" (balje), "Kjørrel" (kar) (alle s.10), "Du skal ikke vør" (av "vyrde", med apokope!) (s.14). Fra KvV: "Kokning" (en koking, en fiskemengde til middagskoking), "hamle for at holde seg efter Medene i Land" (skåte for å holde siktepunktet på land) "Fiskehonk", "Far i Mak" (rolig/stille) (alle s.8), "vaknet" (s.9), "vilde ikke ha hende eiendes" (pres.part med -s) (s.16), "Medkvalt" (s.32), formen "kanske" (kanskje) opptrer ofte og er lydrett skrivemåte tilhørende i store deler av Nord-Norge. "Du skal ikke forandre dig?" (dvs. gifte seg, KvV, s.22), "Smaafiskeriet var god Berging" (s.36), "Landligge" (s.36), "Jeg er like sæl" (s.38), "rik av Middel (penger) (samme s.), "Utrorsdag" (s.41), "Spillerny Pipe" (s.45), "korsom" (s.47), "han Tykje" (s.46), "Gryte med Potet" (entallsform)(s.59), "Hvem som koker til dig?" (lager mat)(s.60), "vann ikkje paa mere nu" (orket ikke mer)(s.63, alle KvV). Videre: "saa slaar vi Lag hjemover" (KvV, s.130), "Haandlaget, Øvelsen" (KvV, s.238), "Avberra" (bar mark) (SB, s.78), "fri for Tobak" (SB, s.96), "ho Florina Dokkers" (SB, s.112), "han Tykje" (SB, s.118), "jeg skjæmmes over dig" (SB, s.138), "storveies" (SB, 178) og mange andre jeg ikke får plass til i denne oppgaven.

Jeg vil her også nevne de appositive betegnelsene som flourer i disse romanene og som er hjemmehørende helt andre steder enn i de finere kretser på Oslo vestkant: "Martin Dreng" (SB, s.9), "Jørgen Fisker", "Mattis Snedker", "Smed Carlsen" og de liknende: "Olaus paa Vangen" (KvV, alle s.7), "Theodor" og "Per paa Bua" (SB, s.5), o.a.

Bruken av innledende fraser skal bare kort nevnes. Et fenomen mer utbredt på bygdene enn i bibliotekene: "Hva jeg skulle sagt...", "Det var nu om..." (mine eks.), "Men det er nu saa at jeg har ikke..." (KvV, s.23) o.fl.

Endel genitivskonstruksjoner som hører talemålet til. Jeg greier ikke unnvære å sitere den gamle rallarvise:

"Jeg har inget hjem
og jeg bor ingen steder,
til arbeids meg ingen vil ha."

Et par eksempler fra mitt materiale: "hun har staat hvor hun stod og har aldrig flyttet sig uten for Volds Haand" (KvV, s.28), "da hun kom flyttendes" (egt. presens part) (KvV, s.67), "den var nu ikke havendes mere" (KvV, s.133), mer vidløftig: "Jeg skal ikke være det begjærendes" (SB, s.137).

Sluttord

"Børn av Tiden" er romanen med minst muntlige trekk av de fire jeg har brukt. Selvfølgelig er replikkføringen her muntlig som i alle Hamsuns romaner. Det mangler ikke på anakolutier og dvelende tale med kremting og andre pauseylder akkurat slik impresjonistene utviklet det på slutten av århundret: "Undskyld at jeg ikke kan glemme Kirken. Det er et Spørsmal om ikke hele Huset - jeg mener i neste Storm - det er livsfarlig.", "Mulig? Koster mig et Ord. Tillat mig forresten at takke Dem fordi - for det hele!" (BT, begg s.15), "Gud velsigne Dem - det vil si - hm min største Oplevelse." (BT, s.14).

Denne måten å fargelegge replikkene på, også ofte med dialektale eller talemålspregede uttaleformer forekommer mer og mer sjelden hos Hamsun. I stedet inkorporer han muntligheten i både aural og personal tekst ved ordvalg og syntaktiske krumspring. Eller som han sier selv: "...de (og Hamsun selv, min anm.) har optat Ord fra og bygget Sætninger efter Landsfolks Tale."

Denne semesteroppgaven er blitt altfor lang. Vanligvis bør ikke oppgaven være lengre enn ca. 4000 ord, står det i Studiehåndboka for Historisk-filosofisk fakultet. Den kan altså være lenger, unntakelsesvis...

Mine belegg for "muntligheten" hos Hamsun var opprinnelig langt mer omfattende. Jeg har skåret ned så langt jeg har syntes det forsvarlig. Påvisning av stiltrekk krever mange og omfattende belegg og man skal også sannsynliggjøre "en samlende enhetlighet bak valg av uttryksmidler" som Øyslebø uttrykker det. Jeg kunne sette meg ned og telle forekomstene og dividere dem på antall romansider, jeg kunne sammenlikne bøkene nærmere med hensyn til de forskjellige forekomster av "muntlighet" osv., osv.

I forbindelse med det jeg har kalt "den grafematiske magi" kunne jeg ha gått inn på alle ordformene i vedleggene mine og kommentert dem med hensyn til "alderdommelighet". Virket de alderdommelige på det vanlige, lesende publikum (hva er det?) da bøkene kom ut i sin tid. Eller virker de bare alderdommelige i dag osv., osv.

Jeg får si som Hamsun selv sa det på slutten av sin lange diktergjerning: "Jeg har alltid ydet mere end jeg har maktet, aldri mindre. Saa gaar det op i op."

Litteraturliste (med evt. forkortinger)

Asbjørn Aarnes: "Litterært leksikon", Tanum 1967

Olaf Almenningen m.fl.(red.): "Språk og samfunn gjennom tusen år", Uf. 1981

Edvard Beyer (red.): "Norges Litteraturhistorie", b.4, BNB 1983

Francis Bull: "Essays i uvalg", Gyldendal 1964

Knut Michelsen, Hamsun spr. oppg.

- Arild Haaland:** "Spenninger og slør", Universitetsforlaget 1987
- Marie Hamsun:** "Regnbuen", oppr. Aschehoug 1953, Den norske Bokklubben 1974
- Sigurd Hoel:** "Essays i utvalg", Gyldendal 1962
- Atle Kittang:** "Luft, vind, ingenting", Gyldendal 1984
- Allen Simpson:** "Knut Hamsuns Landstrykere", Gyldendal 1973
- Teleman/Wieselgren:** "ABC i stilistik", Liber 1990
- A.H. Winsnes:** "Norsk Litteraturhistorie", b.5, Aschehoug, 1937
- Olaf Øyselbø:** "Hamsun gjennom stilen", Gyldendal 1964, = Hgs
 "Stilstudier", Universitetsforlaget 1969
 "Dikteren - og språkets muligheter", Uf. 1976
 "Stil- og språkbruksanalyse", Uf. 1978

Bøker av Knut Hamsun som det vises til med evt. forkortinger:

- "Sult" (1890) = S
 "Mysterier" (1892) = M
 "Ny Jord" (1893) = NJ
 "Benoni" (1908) = B
 "Rosa" (1908) = R

Alle "Samlede verker", utg. 1954-56 (jeg har rettet tilbake den moderniserte skrivemåten foretatt av forlaget).

- "Den sidste Glæde" (1912), Gyldendalske Boghandel (GB) 1912
 "Børn av Tiden" (1913), GB 1931 = BT
 "Segelfoss By I-II" (1915), GB 1915 = SB
 "Markens Grøde" (1917), GB 1917 = MG
 "Sproget i Fare" (1918), GB 1918. = SiF
 "Konerne ved Vandposten" (1920), GB 1920 = KvV
 "Artikler 1889-1928" (red. Francis Bull - 1939), Gyldendal 1965

Vedlegg: 1a og 1b: Kopi av: "Sult", 1. utgave, de første sider

Knut Michelsen, Hamsun spr. oppg.

2: Kopi av: "Landstrykere", samme

3: Kopi av: "Paa gjengrodde Stier", samme

Kommentarer til "den grafematiske magi", det "alderdommelige" ved skriftspråket til Knut Hamsun

Som vi ser av vedleggene gjennomførte Hamsun de store forbokstaver på substantivene, "at" som infinitivmerke og "aa" for å gjennom hele forfatterskapet. Allerede i 1877 var det tillatt å gå over til de små forbokstavene (Aars, bekreftet av K-dept. i 1883). Ibsen og Bjørnson bl.a. fulgte ganske raskt opp dette, men Hamsun beholder altså de store forbokstavene gjennom hele forfatterskapet. Dette er vel kanskje det mest alderdommelige trekket ved Hamsuns ortografi. Han følger altså et dansk/tysk ortografisk trekk (Karen Blixen beholdt de store forbokstaver helt fram til 1957 så langt jeg har undersøkt). For Hamsun var jo dansk og særlig tysk de store kulturspråkene.

Rettskrivningsreformen av 1917 innfører "å" for "at" som infinitivmerke og "aa" for "aa" (selv om dette siste ikke nevnes spesielt i reglene). Bjørnson brukte "å" allerede i 1883, men "at" som infinitivmerke. Avisa Dagbladet, en vanlig liberal borgerlig avis, bruker "aa" for "å" og også "aa" som infinitivmerke i 1919, se faksimile. "At" som infinitivmerke er nok således et mer alderdommelig trekk enn "aa" for å. Når Hamsun så benytter alle disse tre ortografiske skrivemåtene i "Landstrykere" og "Paa gjengrodde Stier" hht. 1927 og 1949, kan man trygt bruke betegnelsen "alderdommelig".

"Sult" er litt mer spesiell fordi den opprinnelig er skrevet på dansk, kanskje bortsett fra "hybrid"-formene som "sulted" (d:"sultede") i linje 1 og "tapetseret" (d: "tapetsered") i linje 7. "Sult" ble jo også lett oppnorsket av forfatteren og forlaget i 1907 (da het det: "sultet" etter riksmålsreformen av 1907, se vedlegg 1b). De harde konsonantene kommer inn i ord som "Baker" linje 11, 1b og "vaaken" linje 4 osv. Noen kortformer som "faat" for "faet" linje 3 1b. "Øjnene" blir "Øinene" osv. Men "Sult" av 1907 er fortsatt godt riksmål (1b er fra 1926, jeg vet ikke om Hamsun foretok flere oppnorskinger etter 1907, antakelig ikke).

Jeg skal så kommentere "Landstrykere" utover det jeg har sagt ovenfor: Ordformen "Mænd"

Knut Michelsen, Hamsun spr. oppg.

er direkte kommentert i 1917-rettskrivinga: "menn" er foreslått, "e"- og "æ"-lyd skal vanligvis skrives "e", "nd" skal skrives "nn" der "d"-en er uhistorisk eller der "nn" var i samsvar med norrønt og landsmål. Det samme gjaldt "ld" (til "ll"), jfr. "falde i Staver" linje 11. Dobbelkonsonant skal som hovedregel skrives i utlyd etter kort vokal, jfr. "Sæk" linje 19. Men "op" linje 6 og 14 er riktig riksmålsform ("opp" i 1938).

Vi har "gode" riksmålsformer som "Børn" i linje 9 og "noget" i linje 5. Det fins ikke en eneste valgfri form i mitt materiale, ingen "pøbelaktige" a-enderer verken i substantiv eller verb. Men ordet "Halvvoksinger", linje 9 er nok dialektalt og ikke vanlig riksmål. Hamsun har ikke tatt særlig notis av 1917-rettskrivinga (selv om han ble rasende), kanskje bortsett fra noen harde konsonanter her og der og noen kortformer av verbene, diftongisering forekommer nesten ikke, men han tar i bruk særnorske ordformer der han har behov for dem, særlig nordnorske som påvist i min oppgave. Ellers viser jeg til kommentarene om Hamsuns generelle fornorsking i min oppgave.

Det generelle inntrykket er solid og konservativt riksmål med Hamsuns tre særegenheter som nevnt ovenfor (store forbokstaver osv.). Som vist i semesteroppgaven er det allikevel et stort antall dialektale ordformer og endel egne "hamsunske" former (som "hvissåskjønt" osv.). Morfologien er likevel konservativ.

"Paa gjengrodde Stier": Ordformene "mig" (og "mig"/"sig") ble "avskaffet" med rettskrivingsreformen av 1938. Vi snakker nå om "bokmål" og målstrevet er "samnorsk". Hamsuns riksmål virker nå enda mer alderdommelig til tross for den gradvise oppnorskingen han har holdt på med i mange år (som sagt i s.oppgaven: Hamsun var mest radikal når det gjaldt ordvalg og syntaks). Det foranstilte eiendomspronomen, jfr. "Mine kone" linje 3 er mest brukt, men etterstilt pron. fins i personal tekst, jfr. s.oppgaven. Hamsun skiller altså stilistisk her (det var jo ett av dikterens ankepunkt i artikkelen "Sproget i Fare"). Formen "blev" linje 4 og 14 fikk sin valgfrie variant allerede i 1907 (kortform "bli" av "blive"), gjennomført i 1917. Jeg har ellers notert meg "gode" riksmålsformer som "nu" og "hvad" og enkeltkonsonanter i "mit" og "fik" osv.

Jeg mener at jeg med disse påvisningene av ordformer og ortografi kan dokumentere i hvert

fall et preg av "alderdommelighet" og "høytid". Men som sagt i sluttordet på oppgaven min: det er litt etter hvilke øyne som ser. For en litt fanatisk riksmålsmann vil kanskje Hamsuns mange harde konsonanter ute i forfatterskapet og de mange dialektale ord og uttrykk virke veldige moderne, ja nesten radikale.

* * *